

KASBNING O‘QUVCHILAR HAYOTIDAGI O‘RNI HAMDA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

O‘roqova Guljahon Ochilovna

Buxoro viloyati G‘ijduvon tumani 47-maktab psixologi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada kasb tushunchasining jamiyat hayotidagi ijtimoiy, iqtisodiy va ma’naviy ahamiyati yoritilgan. Kasblarning tarixiy rivojlanish bosqichlari, ularning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni hamda zamonaviy davrda kasblarning yangilanish jarayonlari tahlil qilingan. Shuningdek, kasb tanlashning shaxs rivojlanishidagi ahamiyati va yoshlarni kasbga yo‘naltirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan.*

Kalit so‘zlar: *Kasb, mehnat taqsimoti, jamiyat taraqqiyoti, kasb rivoji, kasb tanlash, ijtimoiy ahamiyat, zamonaviy kasblar, kasbga yo‘naltirish, shaxs rivoji, mehnat faoliyati.*

Kirish

Kasb — bu insonning jamiyatdagi muayyan ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan, bilim, malaka va tajriba asosida bajariladigan mehnat faoliyatidir. Har bir kasb jamiyat hayotida muhim ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatga ega bo‘lib, insonning shaxs sifatida shakllanishi, jamiyatning rivojlanishi va taraqqiyotida asosiy omillardan biri hisoblanadi. Kasblar jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liq holda paydo bo‘ladi, rivojlanadi va yangilanib boradi.

Jamiyatda kasblarning mavjudligi mehnat taqsimotini yuzaga keltiradi. Mehnat taqsimoti esa ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, insonlar o‘rtasida hamkorlikni kuchaytiradi va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlaydi. Shifokorlar inson salomatligini asrasa, o‘qituvchilar kelajak avlodni tarbiyalaydi, muhandislar texnik taraqqiyotga xizmat qiladi, psixologlar esa jamiyatda ruhiy sog‘lom muhitni shakllantirishga hissa qo‘shadi. Shu bois har bir kasb jamiyat mexanizmining ajralmas bo‘g‘ini sifatida qaraladi.

Kasblarning rivojlanish bosqichlari tarixiy jarayon bilan chambarchas bog‘liq. Dastlabki bosqichda insonlar tabiatga moslashish uchun ovchilik, dehqonchilik, chorvachilik kabi oddiy kasblar bilan shug‘ullangan. Keyingi bosqichda hunarmandchilik rivojlanib, temirchilik, kulolchilik, tikuvchilik singari kasblar shakllangan. Sanoat inqilobi davrida esa yangi texnik kasblar paydo bo‘lib, ishlab chiqarish jarayonlari murakkablashgan.

Zamonaviy davrda kasblar yanada kengayib, axborot texnologiyalari, tibbiyot, ta’lim, psixologiya, menejment, marketing kabi sohalar jadal rivojlanmoqda. Raqamli texnologiyalar kirib kelishi natijasida ilgari mavjud bo‘lmagan mutlaqo yangi kasblar — dasturchi, data-analitik, SMM-mutaxassis, IT-muhandis kabi yo‘nalishlar shakllandi. Shu bilan birga, ba’zi an’anaviy kasblar zamon talabiga moslashib, yangi ko‘rinish kasb etmoqda. Kasbning jamiyat hayotidagi o‘rni nafaqat iqtisodiy, balki ma’naviy-ijtimoiy ahamiyatga ham ega. Kasb insonning o‘zini anglashiga, jamiyatda o‘z o‘rnini topishiga, hayotdan qoniqish hosil qilishiga xizmat qiladi. To‘g‘ri tanlangan kasb insonni baxtli, jamiyatni esa rivojlangan va barqaror qiladi. Shuning uchun yoshlarni kasbga yo‘naltirish, ularning qiziqishi va qobiliyatini aniqlash bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. Kasb jamiyat taraqqiyotining asosiy

tayanchlaridan biri bo‘lib, u inson va jamiyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ta‘minlaydi. Kasblarning rivojlanishi jamiyat ehtiyojlariga mos ravishda davom etib, yangi davr talablariga javob beradigan mutaxassislarni shakllantirib boradi.

Kasb-kishining mehnat faoliyati, doimiy mashg‘uloti turi, muayyan ish turini malakali bajarishga imkon beradigan bilim, mahorat, tajribani talab etadi.

Kasb inson uchun zarur bôlgan, bôsh vaqtida shug‘ullanadigan, Vatani uchun xizmat qiladigan ishdir. Kasblarni hamma ham egallay olmaydi. Kasb ôrganish uchun eng avvalo ôqish va bilim olish zarurdir. Bilim olish igna bilan quduq qazishdek gap. Agar insonda bilim bôlmasa u ôzi istagan biror bir kasbni egallay olmaydi. Hayotda kasblar shunchalik kôpki, ular orasidan bittasini tanlash shunchalik qiyin. Shunga qaramasdan inson ôzi yoqtirgan, kasbli kishilarni kôrib shu kasbni yoqtirib qolib shu kasbni egallashga harakat qiladi. Kasb qanchalik muvaffaqiyatli tanlansa, inson ôzini shunchalik baxtli his qiladi. Ammo har qanday muttaxassislikni egallash uchun yaxshi ôqish va tanlanga kasbga kôproq qiziqish kerak. Shunday qilib, insonning kasbiy shakllanish muammolarini o‘rganish ham fundamental ham amaliy tadqiqotlarning dolzarb vazifalaridan sanaladi. O‘z-o‘zini anglashning chegaralanganligi bu-erkinlikni chegaralanishi hisoblanadi. Agarda mutaxassis o‘zini chuqur bilsa, boshqalarni ham chuqur tushuna oladi. Shaxsiy ma’suliyatlikni qabul qilish ham muhim sifatlardan hisoblanadi. Insoniyat paydo bo‘libdiki u har doim o‘zini boqishga, ehtiyojlarini qondirishga harakat qilgan va hozirda ham shu yo‘ldan bormoqda. Inson o‘z ehtiyojlarini eng avvalo oziq – ovqat, boshpana, kiyim – kechaklarga bo‘lgan ehtiyojlarni qondirishdan boshlagan. Keyinchalik yangi sivilizatsiyalar paydo bo‘lgach, ya’ni insoniyat madaniyatlashib borgan sari o‘z ehtiyojlariga kerak bo‘lgan maxsulotlarni ishlab chiqara boshlagan. Bular eng avvalo shu sohadagi kasb egalarini paydo bo‘lishiga va jamiyatni shu maxsulotlarga bo‘lgan ehtiyojini qondirishga intilishlarni paydo qilgan. Jamiyat rivojlana borgan sari yangi kasblar paydo bo‘lgan va rivojlanib borgan. Insonlar esa yaxshi yashashga intilganlar. Buning uchun kasb tanlaganlar, tajriba oshirganlar va bilimlarni to‘plaganlar.

Kasb – inson ish faoliyatining ma’lum tajriba, tayyorgarlik talab etadigan faoliyat turi, sohasi, hunardir. Kasbga umumiy yoki maxsus ma’lumot hamda amaliy tajriba yo‘li bilan erishiladi. Kasb ichida mehnat faoliyatining eng tor xarakteri bilan ajralib turuvchi ixtisoslari bor. Ba’zi kasblarda bir qancha ixtisoslar masalan: chilangar kasbida – remontchi chilangar, asbobsoz chilangar, yig‘uvchi chilangar kabi yo‘nalishlar mavjud. Dunyoda 60 ming (qiyoslash uchun Rossiyada 20 ming) O‘zbekistonda 6 mingdan ziyod kasblar mavjud.[1] SHuni aytish joyizki jamiyat rivojlangan sari kasblar ham ko‘payib boradi. SHu bilan birga kasb bu jamiyatdagi qabul qilingan huquqiy – normativ qonunlarga amal qilishi zarur bo‘ladi.

Kasb – hunarli bo‘lish inson uchun zarur bir ehtiyoj ekanligini buyuk avlodlarimiz o‘z asarlarida aytib o‘tganlar. Deylik Kaykovus o‘zining “Qobusnoma” asarida shunday yozadi “Bas, agar aqling bo‘lsa xunar o‘rgang‘il, nedinkim hunarsiz aql – boshsiz tan, suratsiz badandekdir... Ey farzand, ogoh bo‘lki, xunarsiz kishi hamisha foydasiz bo‘lur va hech kishiga naf’ etkurmas.” Hozirda o‘sib kelayotgan yoshlar o‘z qiziqishlaridan kelib chiqib minglab kasblar ichidan o‘zi uchun qiziqarli bo‘lgan kasbni tanlab olishlari va o‘z hayotlarini mazmunli, yaxshi o‘tkazishlari uchun intiladilar. Ularga bu kasblarni tanlashlarida kasb psixologiyasining o‘rni va ahamiyati juda katta. “ Men kelajakda kim bo‘laman?”, “Yaxshi

yashashim uchun qaysi kasbni tanlashim kerak?”, “Mendagi iqtidor shunga etadimi?”, “Kelajagimdan qoniqamanmikan?” degan ko‘lab savollar yoshlarni o‘ylantiradi. Bu savollarga javob olish uchun ular ko‘plab kuzatadilar, hayotdan ma‘lum bir malakalar olishga intiladilar.

Yoshlarning kasb tanlashlari maktabdan boshlanadi. Bunga ularni tayyorlab borish zarur bo‘ladi. Buni psixolog olim Anvar Jalolov o‘zining “Kasb qanday tanlanadi” kitobida shunday ko‘rsatib beradi. Xilma – xil va qiziqarli kasblarni tanlashning asosiy maqsadi yaxshi yashash va yaxshi kasbni tanlash hisoblanadi.

O‘zi uchun qiziqarli bo‘lgan kasb insonni har doim o‘z ustida ishlashga, uni yaxshiroq bilishga olib keladi. Insonda kasb tanlash jarayonini yana shu muallif quyidagicha belgilaydi. Insonda ma‘lum kasbga, uni egallashga xavas, mayil, orzu, ishtiyoq, xafsala bo‘lmasa u hech qanday kasbni egallay olmaydi. Insondagi shu jarayonlar odamning o‘z kelajagini to‘g‘ri anglashga, tushunishga olib keladi. Unda istak, xohish paydo bo‘ladi. Bular bolada ma‘lum bir maqsadni shakllanishiga va bu yo‘lda iroda kuchini sarf qilishga olib keladi. Irodali inson o‘z maqsadi sari intiladi va orzu havaslariga erishadi. Bunda bolaBunda bolada paydo bo‘luvchi xavas atrofdagi insonlarni kuzatish orqali, ularga aytilgan maqtov so‘zlarini tinglash va uning mahoratiga qoyil qolish, odamlarni uning mahoratini maqtashlari, bu insonni bilimdonligi, qo‘lidan ko‘plab ishlar kelishini kuzatishi unda shu insonga o‘xshashga xavasni uyg‘otadi. Unda orzu, armon, tilak, ishtiyoq va xafsala paydo bo‘ladi. Bu jarayonlar bolada uyg‘onayotgan ehtiyojlar va manfaatlar bilan bog‘liq bo‘lib uni o‘z oldiga qo‘ygan maqsadlarini amalga oshirishning xissiyotlari, irodalari bilan bog‘liq jarayondir. Katta bo‘lib borayotgan bolada xavas paydo bo‘ladi. Kasbga nisbatan olganda bolani shu kasbga qiziqishi, intilishi, mayli, xohish, istak va orzusi bo‘lib ko‘zga tashlanadi. Bu yo‘lda bola o‘ziga tilak tilab shu kasbni egallashga bo‘lgan intilishi sodir bo‘ladi. Agarda bola o‘z tilaklarini xafsala bilan amalga oshirmasa, xarakter qilmasa bu armon va orzu bo‘lib qoladi. Shuning uchun u zo‘r ishtiyoq bilan xarakter qilishi va armonlarini amalga oshirishi zarur bo‘ladi. Ko‘rinib turibdiki bu jarayonlar insonga xos bo‘lgan psixologik jarayonlarni tashkil etib. Insonning maqsadini vujudga kelishining asosi hisoblanadi. Albatta bu jarayonda insondan iroda kuchi ham talab qilinadi. Ishtiyoq bu – zo‘r istak, xohish hisoblanadi. Yoshlarni kasb tanlashlari yo‘lidagi bunday jarayonlarni o‘rgangan psixolog olimlar ularni quyidagicha ta‘riflaydilar. Insonni anglash darajasiga ko‘ra kasb tanlashda quyidagi tomonlar ta‘riflanadi. Istak – intilishning shunday bir turidirki, bunda inson faqatgina o‘zining hozirgi holatidan norozi ekanini his qilib tursa ham, lekin qanday maqsadga intilayotganini, binobarin, bu maqsadga erishishning yo‘l – yo‘riqlarini aniq bilmaydi. Bunda kishi nima istayotganini o‘zi anglab etmaydi. Bola o‘zi nimani istayotganini anglamas ekan bu istakni amalga oshirib bo‘lmaydi.

Xulosa

Insondagi istak ma‘lum darajada anglangan bo‘lsa, tilak – xavasga aylanib ketishi mumkin. Tilak – havas intilishning shunday bir turidirki, bunda inson faqatgina qanday maqsadga intilayotganligini biladi, lekin bu maqsadga erishish yo‘llarini aniq bilmaydi. Bunday tilak bo‘lgan paytda bolada ko‘pincha yangi intilish paydo bo‘ladi. Bunda bolada tilakka erishish uchun vosita va yo‘llarqidirish, ba‘zi vaqtda esa o‘zida tug‘ilgan tilakni bosishga intilish hosil bo‘ladi. Agarda amalga oshirish uchun vosita va yo‘llar topilsa, u

vaqtda tilak to‘la anglangan va maqsadga intilishning vosita va yo‘llarini aniq anglanganini ko‘rsatadi. Tilakni tobora anglanib borishi natijasida xohishga aylanib boradi. Xohish esa to‘la anglangan intilishdir. Bunda inson maqsadi sari anglangan xarakatlarni bajarishga tayyorlanadi va o‘z irodasini shu maqsad sari yo‘naltiradi. Motivlar kurashi natijasida inson o‘zining maqsadlaridan kelib chiqib qarorlar qabul qiladi va shu qarorlarni amalga oshirish uchun intiladi.

Kasb va kasbiy psixologik jarayonlar kasb tanlovchidan quyidagilarni talab qiladi:

- Umumta’lim maktablarida beriladigan ta’lim darajalaridagi bilimlarga ega bo‘lishni;
- Kasb tushunchasining ta’rifini, uning tabiatini, xususiyatlarini kasblar sonini va turlarini bilishni;

- Kasbni inson hayotida muhim ahamiyatga ega ekanligini tushunish va u haqida tasavvurga ega bo‘lish;

- Kasb tanlashga kerak bo‘lgan idrokni, xohishni mavjud bo‘lishi; · O‘z maqsadi va manfaatini to‘g‘ri anglab olgan bo‘lishi; · Kelajagi haqida tasavvurlarni bo‘lishi.

- Yoshlar o‘z kelajagini anglagandagina, o‘z qiziqishlari va manfaatlarini aniqlab olgandagina, hayotini tashkil etishdagi ehtiyojlarini tushungandagina kasbni tanlashlari onson kechadi. Kasb insonni boquvchi asosiy omil va hayotini tashkil etuvchi asos hisoblanadi.

- Kasb haqida ko‘plab olimlar o‘z fikrlarini bildirganlar.

Kasb tanlashda inson irodaviy xarakatlarni amalga oshiradi. Irodaviy xarakatlar – ilgaridan mo‘ljallangan xohish bilan amalga oshiriladigan xarakatlardir. Insondagi bu irodaviy harakatlar ixtiyorsiz va ixtiyoriy ravishda bo‘lishi mumkin. Ixtiyoriy xarakatlar insonni anglangan va o‘z xohishi bilan bajariladigan harakatlari hisoblanadi. Irodaviy xarakatlar motivlar asosida amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ziyo.net

2.I.A.Karimov Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori.1998.17b

3.Kaykaus. “Qobusnoma” T., 1994 y. 26 b.

4. Gurevich K.M. Дифференциальная психология и психодиагностика. 2008 y. 21b.

5.S.X.Jalilova Kasb Psixologiyasi.2010y

6. Sobirovna, U. M. (2022). INTERACTIVE LEARNING METHODS USED IN THE EFFECTIVE ORGANIZATION OF TECHNOLOGY COURSES. Open Access Repository, 9(11), 106-113